

Beata POPLAWSKA

ORCID: 0000-0003-0196-2378

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

De wind in de zeilen hebben – *chwycić wiatr w żagle*. Nederlandse en Poolse metaforen uit de scheepvaart in vergelijking

Abstract

This article underlines the great impact of navigation on the Dutch language. It contains a large number of Dutch maritime expressions and other terms derived from navigation and used in everyday language. The main aim of this article is to propose two different divisions of Dutch maritime idioms, which may clarify their figurative meaning. Furthermore, the author compares Dutch maritime metaphors to Polish examples, and eventually makes an attempt to answer the question whether Dutch maritime expressions were borrowed by Polish. There are many different Dutch loanwords (technical terminology) in Polish connected to navigation (eg. ship equipment elements).

Keywords: phraseology, metaphor, impact of navigation, Dutch and Polish maritime expressions.

1. Inleiding

De invloed van de scheepvaart is vermoedelijk in geen Indo-Europese taal zo sterk als in het Nederlands. Zo kent bijvoorbeeld de Nederlandse literatuur veel hoogtepunten met een maritieme inslag, van Vondels *Lof der zee-vaert* (1623) tot Slauerhoffs “Laatste reis van de Nyborg” (*Schuim en Asch* 1930) en Hartogs *Hollands Glorie* (1940). De verre reizen die Nederlanders in het verleden hebben gemaakt, zijn niet alleen weerspiegeld in reisverhalen zoals in *De overwintering op Nova Zembla*, maar ook in talrijke fraseologische uitdrukkingen en andere termen. Een groot aantal Nederlandse metaforen is namelijk rond scheepsonderdelen, soorten schepen en andere maritieme/nautische termen opgebouwd. Mensen hebben vandaag de dag altijd veel ‘voor de boeg’, dan proberen ze het soms ‘over een andere boeg’ te ‘gooien’, ze ‘raken van streek’ (‘zijn overstuur’),

en als resultaat doen ze alles vaak ‘op de valreep’: slechts een voorbeeld van een zin waarin vijf maritieme uitdrukkingen zitten.

Het doel van dit artikel is om de invloed van de scheepvaartsterminologie op de Nederlandse fraseologie en metaforiek aan te tonen en om verder twee verschillende verdelingen van maritieme uitdrukkingen voor te stellen, bedoeld om de herkomst van die metaforen te verduidelijken. Daarna worden ook Poolse uitdrukkingen/equivalenten uit dit domein uitgezocht en met de Nederlandse vergeleken. Tot slot wordt de vraag gesteld of het Pools Nederlandse maritieme metaforen heeft overgenomen.

1.1. Maritieme geschiedenis – introductie

Nederland is wereldwijd bekend om zijn maritieme geschiedenis. Nederland behaalde de grootste roem dankzij de aanwezigheid van Nederlanders op de zeeën. Iedereen heeft waarschijnlijk wel eens gehoord van het fictieve spookschip van kapitein Willem van der Decken, *de Vliegende Hollander*.¹ Tot op de dag van vandaag kan je het schip met zijn felrode zeilen waar dan ook ter wereld zien. Bovendien beschikt zeker niet iedere taal over een maritiem woordenboek, en het Nederlands wel (het oudste is *Seeman van Wigardus à Winschoten* uit 1681).² Het motief van de scheepvaart was en is nog steeds aanwezig in de Nederlandse taal (Jutte 4):

De zee is ons tweede vaderland. Wanneer moeder de wieg schommelt, dan zingt zij reeds van schuitje varen over de zee. Het kind hoort de geheele zee in een schelp. Jongens varen op planken en ijsschollen, lopen 't liefst door plassen, maken dijken en waterwerken van zand en modder. Zij dragen een matrozenpakje, hebben voor speelgoed een scheepje en dragen aan horlogeketting een kompas, anker of stuurrad. Op school zingen zij liever van *Piet Hein* dan van *Lieve lente*, prikken met Oost-Indische inkt een anker op hand en borst en laten het inzweeren, zoodat het niet meer kan uitgewischt worden. Wanneer zij een vlieger oplaten, dan moet het model een tarbot zijn.

Dit citaat laat zien dat de Nederlandse cultuur en samenleving onlosmakelijk verbonden zijn met de scheepvaart. De zee vormt voor een Nederlander zijn tweede thuisland. Rekening houdend met de geografische ligging van de Lage Landen is het vanzelfsprekend dat het water invloed had én heeft op Nederland, en daarmee ook op de Nederlandse taal.

Niet alleen bestaan er allerlei maritieme metaforen, maar er is ook een aanzienlijk aantal Nederlandse familienamen waarvan de oorsprong in de scheepvaart ligt. Voorbeelden daarvan zijn: ‘Visscher’, ‘Van den Anker’, ‘Haring’, ‘Van

¹ Zie <https://www.hetscheepvaartmuseum.nl/collectie/artikelen/599/de-vliegende-hollander>.

² Het boek is recent door Hans Beelen, Ingrid Biesheuvel en Nicoline van der Sijs hertaald en uitgegeven onder de titel *Seeman. Maritiem woordenboek van Wigardus à Winschoten* (2011).

den Schipper’, ‘Van Zeil’, ‘Bootsman’, ‘Zeeman’, enz. Sommige namen zijn zelfs ontstaan op basis van scheepsnamen: “Schippers ontleenden hun naam wel aan hun schepen. Zo werd Jan Gerritsz uit Amsterdam, schipper op ‘De Geelvinck’, de stamvader van het regentengeslacht Geelvinck. Cornelis Gerritsz Tasman te Schellinkhout (begin 17e eeuw) was schipper op ‘De Tas’” (Meertens 38). Dat feit onderbouwt de sterke invloed van de scheepvaart op de Nederlandse taal nog meer.

2. Nederlandse maritieme metaforen

Lakoff en Johnson (126) geven geen rigide definitie van een metafoor; volgens hen komen de termen voort uit onze ervaringen:

Rather than being rigidly defined, concepts arising from our experience are open-ended. Metaphors and hedges are systematic devices for further defining a concept and for changing its range of applicability.

Ik hanteer hier nog mijn eigen werkdefinitie van een metafoor. Binnen de term ‘metafoor’ zijn idiomatische uitdrukkingen en ook enkele andere lexemen inbegrepen (d.w.z. de lexemen die hun betekenis hebben veranderd of wel een metaforische betekenis hebben gekregen). Een vrij groot aantal Nederlandse metaforen is ontstaan op basis van de scheepvaartsterminologie. Vaak ligt de herkomst van idiomatische uitdrukkingen voor de hand: in heel veel gevallen zit er namelijk logica in. Als het schip de ‘wind tegen’ had, kostte het varen meer tijd, als de zeilen gehesen waren, kon het schip ‘voor de wind gaan’. De vissers visten met netten; als je ‘achter het net viste’, verkeek je een kans om te kunnen profiteren van hun harde werk. Aan de andere hand benutten taalgebruikers de uitdrukkingen zonder over hun ontstaanswijze na te denken. Mensen kennen sommige uitdrukkingen wel en andere niet: soms hangt dat van de regio af en ook de leeftijd speelt hier een enorme rol. Ze zullen bepaalde vaste verbindingen vaak gebruiken en andere nooit. Een goed voorbeeld van een nogal onbekende, onzekere herkomst is de uitdrukking ‘voor pampus liggen’. Figuurlijk betekent het ‘uitgeteld zijn, in een toestand zijn dat je niets kunt uitvoeren’. De *Grote Van Dale* (Den Boon & Hendrickx 2885) voegt er nog aan toe: ‘dronken zijn; in zwijm liggen door de warmte; niet in staat zijn zich te bewegen door overmatig eten’. Verder komen we hier te weten dat Pampus een zandbank is in het IJsselmeer ten oosten van Amsterdam. Volgens het *Groot Uitdrukkingenwoordenboek* van Van Dale (De Groot 630) bezorgde de zandbank (Pampus genaamd) zwaarbeladen schepen veel last. De uitdrukking betekent namelijk letterlijk voor de ondiepte Pampus liggen: wachten op de komst van de vloed zodat het schip Pampus kan passeren. Pampus is dus een echt eilandje dat in 1885 werd aangelegd, inclusief fort, en het bestaat vandaag

de dag nog steeds. Een andere hypothese: een Pampus is dus een ondiepte bij de voormalige Zuiderzee, ten oosten van Amsterdam. Volgens F.A. Stoett (1981) gaat de uitdrukking ‘voor pampus liggen’ terug op het oponthoud dat deze ondiepte met zich meebracht.³ Hij heeft vermoedelijk gelijk: in zijn tijd is dat trouwens nog het geval geweest. In elk geval is ‘voor Pampus liggen’ een omstreden voorbeeld qua etymologie.⁴ Dit voorbeeld laat zien dat de herkomst van woorden soms wel kan helpen bij het ontcijferen van de betekenis van een metafoor.

Het corpus voor dit onderzoek werd verzameld op basis van de volgende boeken: *Seeman. Maritiem woordenboek van Wigardus à Winschooten* (2011), *We zien wel waar het schip strandt* (1991) en *Spreekwoorden en zeggwijzen ontleend aan het zeezezen, de scheepvaart en de vischvangst* (1914). Het onderzoek bevat slechts een selectie aan voorbeelden, er zijn er natuurlijk altijd nog meer te vinden. Verder behoort een deel van deze uitdrukkingen zeker niet meer tot de hedendaagse woordenschat. Jan Berns stelt (9) de volgende verdeling van uitdrukkingen met scheepvaartstermen voor: ‘algemeen’, ‘vaartuig’, ‘varen’, ‘riem en roeien’, ‘mast en toebehoren’, ‘zeil en tuigage – zeilen’, ‘roer’, ‘anker’, ‘kompas’, ‘bakens en boeien’, ‘averij en obstakels’, ‘land en water’, ‘weer en wind’, ‘vlag en wimpel’, ‘scheepsvolk’, ‘scheepsbouw’. In dit artikel worden er twee andere mogelijke verdelingen van maritieme uitdrukkingen voorgesteld, om de betekenis van de maritieme metaforen verborgen in vaste verbindingen te verduidelijken.

I. De verdeling naar het type activiteit of gedrag:

- a) **Aanlanden/(weg)varen**: ‘de boot is aan’, ‘de boot afhouden’, ‘van wal steken’, ‘langs de wal zeilen’, ‘in iemands kielzog varen’, ‘op dreef zijn’, ‘met iemand in zee gaan’, ‘in hetzelfde schuitje zitten’, ‘(het schip is)’ ‘met man en muis vergaan’, ‘zonder kompas zeilen’, ‘van stapel lopen’.
- b) **Vissen**: ‘achter het net vissen’, ‘kant noch wal raken’, ‘iets niet over je kant laten gaan’, ‘onder zeil gaan’, ‘bij de vleet’,⁵ ‘iemand de wind uit de zeilen nemen’.
- c) **Gedrag bij de storm (gedrag bij problemen)**: ‘op de valreep’, ‘overstuur zijn’, ‘van streek raken/zijn’, ‘poolshoogte nemen’, ‘de spuigaten uitlopen’, ‘niet aan de bak kunnen komen’, ‘aan lagerwal raken’, ‘iets overboord gooien’, ‘veel voor de boeg hebben’, ‘voor pampus liggen’, ‘alle zeilen bijzetten’, ‘tegen de wind en stroom in roeien’, ‘roeien met de riemen die men heeft’.
- d) **Concurrentie op zee**: ‘iemand de loef afsteken’, ‘in iemands vaarwater zitten’, ‘bakzeil halen’, ‘het land hebben aan iets’/‘iemand’, ‘overstag gaan’, ‘de volle laag krijgen’, ‘in volle vaart’, ‘een oogje in het zeil

³ Zie https://www.dbnl.org/tekst/stoe002nede01_01/stoe002nede01_01_1828.php#v1769.

⁴ Meer over het woord ‘Pampus’ zie Rentenaar 110.

⁵ De vleet is het geheel van visnetten (om haring te vangen) dat bij één vissersboot hoort.

houden’, ‘een bezem in de mast voeren’,⁶ ‘diepgang hebben’, ‘een kink in de kabel’, ‘het over een andere boeg gooien’, ‘iemand aanklampen’, ‘iemand afschepen met iets’, ‘tussen wal en schip (raken)’.

- e) **Uitdrukkingen verbonden met handelingen op het schip:** ‘iemand aftuigen’, ‘mars boven mars voeren’, ‘iets achterbaks uithalen’, ‘zijn ra is lam geschoten’, ‘een glaasje op de valreep’, ‘niet aan de bak kunnen komen’, ‘iets grootscheeps aanpakken’, ‘zijn kompas is van de pen’, ‘zijn kompas is verdraaid’.

II. De verdeling van uitdrukkingen en spreekwoorden volgens scheepsonderdelen en scheepsuitrusting (zie onderdelen van een schip in fig. 1):

- 1) anker: ‘het anker laten slippen’, ‘het anker lichten’, ‘voor anker gaan’, ‘het anker is doorgedaan’, ‘van zijn neus een anker maken’, ‘een kat op het anker zetten’, ‘enz.’;⁷
- 2) bak: ‘niet aan de bak kunnen komen’, ‘iets achterbaks uithalen’;
- 3) boeg: ‘over een andere boeg gooien’, ‘veel voor de boeg hebben’, ‘over één boeg liggen’;
- 4) boord: ‘iets overboord gooien’, ‘aan hoger boord zijn’, ‘het roer aan boord leggen en vastzetten’, ‘die man moet buiten boord’, ‘alle riemen te boord’;
- 5) bot (fr. *bout*; einde van het touw): ‘zo koud als een botje’, ‘botje bij botje’, ‘een botterik’, ‘bot geven’;
- 6) bram (het hoogste zeil): ‘bram boven bram voeren’, ‘een rechte bram zijn’;
- 7) bras: ‘een wildebras’, ‘er de bras van hebben’;
- 8) druil (klein zeil): ‘met een druil iets doen’, ‘een druil/druiloor zijn’;
- 9) kant:⁸ ‘kant noch wal raken’, ‘iets niet over je kant laten gaan’;
- 10) kiel: ‘in iemands kielzog varen’, ‘het was kielekiele’,⁹ ‘zoveel als mast en kiel lijden kan’;
- 11) laag:¹⁰ ‘de volle laag krijgen’, ‘het schip voert drie lagen geschut’;
- 12) loef: ‘iemand de loef afsteken’/‘afwinnen’/‘afknippen’, ‘loef hebben’;
- 13) mars: ‘mars boven mars voeren’, ‘iets in zijn mars voeren’;
- 14) mast: ‘er passen geen twee masten op een schip’; ‘voor de mast zitten’, ‘als de grote mast meevaren’, ‘de mast valt overboord’, ‘hij zal de mast wel op krijgen’;
- 15) net: ‘achter het net vissen’; ‘bij de vleet’;¹¹

⁶ Zie <https://onh.nl/verhaal/een-oogje-in-het-zeil-houden-en-een-bezem-in-de-mast-voeren>.

⁷ Voor meer uitdrukkingen zie Berns 1991.

⁸ Als scheepvaartterm betekent het “wal” of “waterkant” (dus niet de rand van het schip, maar de oever of waterzijde).

⁹ Herkomst niet duidelijk. Vermoedelijk komt deze uitdrukking uit het woord kiel, zie <https://onzetaal.nl/taaladvies/kielekiele/>.

¹⁰ In de betekenis: een rij kanonnen op het oorlogsschip; zie Toorn-Schutte 160.

¹¹ Zie noot 5.

- 16) ra: ‘zijn ra is lam geschoten’, ‘hij laat hem geducht van de ra lopen’, ‘zelfs geen rabandje ergens aan hebben’;
- 17) riemen: ‘roeien met de riemen die je hebt’, ‘een riem onder het zeil steken’, ‘de riemen binnenhalen’, ‘met tien riemen naar lagerwal roeien’;
- 18) roer: ‘in rep en roer’, ‘een vrouw zonder man is als een schip zonder roer’, ‘aan het roer zijn’, ‘het roer in handen hebben’, ‘voor een schip zonder roer is iedere wind tegenwind’;
- 19) spuigat: ‘de spuigaten uitlopen’;
- 20) touw/lijn/kabel: ‘een vrouwenhaar is sterker dan een scheepstouw’, ‘een kink in de kabel’, ‘in touw zijn’, ‘één lijn trekken’, ‘iem. aan het lijntje houden’, ‘overstag gaan’;¹²
- 21) valreep: ‘op de valreep’, ‘een glaasje op de valreep’;
- 22) zeil: ‘iemand de wind uit de zeilen nemen’, ‘de wind in de zeilen hebben’, ‘onder zeil gaan’, ‘een oogje in het zeil houden’, ‘bakzeil halen’, ‘met de zeilen tegen de mast liggen’, ‘alle zeilen bijzetten’, ‘de zeilen strijken’, ‘met een nat zeil thuiskomen’, ‘een reef in het zeil doen’, ‘het zeil inbinden’, ‘enz.’.

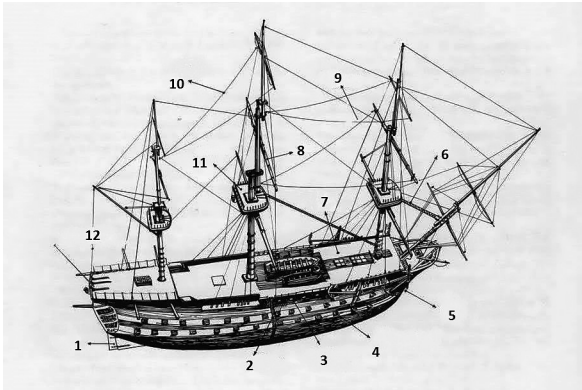

Fig. Onderdelen van een schip; bron: <https://historiek.net/gezegdes-en-uitdrukkingen-uit-de-scheepvaart/58445/>
 Legende: 1 – roer, 2 – valreep, 3 – spuigat, 4 – kannonerij, 5 – boeg, 6 – stag, 7 – bak, 8 – ra, 9 – tuigage, 10 – bras, 11 – mars, 12 – zeilschoot

Bovendien beschikt de Nederlandse taal ook over talrijke uitdrukkingen met woorden zoals: **boot/schip/schuit** (‘de boot is aan’, ‘de boot afhouden’, ‘de boot missen’, ‘iemand in de boot nemen’, ‘opgescheept zijn’, ‘in hetzelfde schuitje zitten’, ‘zijn schepen achter zich verbranden’, ‘enz.’), **wal** (‘van wal steken’, ‘de beste stuurman staan aan wal’, ‘aan lagerwal raken’, ‘tussen wal en schip’), **kust**

¹² Stag is het touw dat de mast naar voren houdt.

(‘er zijn kapers op de kust’, ‘te kust en te keur’, ‘de kust is veilig’), **zee** (‘met iemand in de zee gaan’, ‘recht door zee gaan’, ‘geen zee te hoog’, ‘zo rijk zijn als de zee diep is’). Er zijn ook nog meer uitdrukkingen verbonden met de scheepvaart en water in een bredere context: ‘het hoofd boven water houden’, ‘in veilige haven’, ‘het kompas is verdraaid’, ‘uit de hoek komen’, ‘de vliegende Hollander’, ‘koers houden’, ‘naar de haaien zijn’, ‘met de noorderzon vertrekken’, etc.

Daarnaast bestaan er ook lexemen die zo diep in het Nederlands zijn verankerd dat zij niet meer als scheepstermen worden herkend. Hun oorspronkelijke betekenis werd in de loop der tijd veranderd of ze hebben een andere, nieuwe (metaforische) betekenis gekregen. Tot slot is de etymologie van groot belang om de fraseologismen beter te kunnen begrijpen of te kunnen doorzien. De taalgebruikers benutten verschillende woorden of uitdrukkingen in dagelijkse gesprekken waarvan de oorsprong vaak nog maar bij weinigen bekend zal zijn (bijv. ‘opdirken’, ‘rechtstreeks’, enz.). Elke uitdrukking was hoogstwaarschijnlijk ooit eerst letterlijk gebruikt (bijv. ‘op de valreep’ of ‘de spuigaten uitlopen’), werd daarna in de loop der tijd vast en kreeg uiteindelijk de hedendaagse figuurlijke betekenis.

Bijvoorbeeld:

- a) **inbinden** ‘zich matigen’ – dankzij het inbinden van de zeilen lag het schip veiliger en rustiger bij stormachtig weer;
- b) **opdirken** ‘verfraaien, versieren’ – de dirk is een lijn waarmee de giek wordt opgehouden. Het schip wordt opgedirkt wanneer het bij bepaalde gelegenheden met vlaggen wordt versierd;
- c) **optuigen** ‘versieren, uitdossen’ – de verschillende delen van het tuig klaarmaken voor de afvaart;
- d) **aftuigen** ‘afranselen’ – ontdoen van het tuig;
- e) **rechtstreeks** ‘direct, dadelijk, meteen’ – het woord *streek* betekent een windstreek van een kompas waarop 32 windstreken zijn aangegeven;
- f) **ruimschoots** ‘overvloedig, abundant, rijkelijk – met ruime schoot, met bakstagwind zeilen.

Er zijn nog meer voorbeelden zoals ‘grootscheeps’, ‘iemand aanklampen’, ‘afschepen’, ‘aftakelen’, ‘dokken’, ‘diepgang’, enz.

3. Poolse maritieme metaforen

Als we het Pools onder de loep nemen, bestaan er veel minder uitdrukkingen verbonden met de scheepvaart. Er kan dus geen soortgelijke verdeling voorgesteld worden zoals hier met het Nederlands is gedaan. Er bestaan al helemaal niet veel uitdrukkingen met specifieke woordenschat als scheepsonderdelen of scheepsuitrusting. De Poolse maritieme uitdrukkingen kunnen wel vanuit formeel gezichtspunt in twee groepen worden verdeeld.

Zegswijzen: *przejść stery/sterować* [het stuur overnemen/besturen] ‘de leiding/macht overnemen/hebben’, *trzymać ster w rękach* ‘het roer in handen hebben’, *pójsć/stoczyć się na dno* [naar de bodem gaan; ondergaan] ‘financiële- of levensmislukking ervaren, syn. aan lagerwal raken’, *uciekać z tonącego statku* [het zinkende schip verlaten] of wel *uciekać jak szczur z tonącego okrętu* [als een rat van een zinkend schip wegrennen] ‘zich als een lafaard gedragen en wegrennen’, *odejść na wieczną wachtę* [op eeuwige wacht gaan] in de betekenis ‘gaan sterven’,¹³ *wachta*, ontleend aan het Duitse woord *Wacht* (Zgółkowa 2003: 434) betekent een dienst op het schip, *wszystkie ręce na pokład* [alle handen aan dek/ Alle hens aan dek] ‘samen kan er meer worden bereikt’, *chwytać wiatr w żagle* [de wind in de zeilen hebben/krijgen] ‘kracht en bereidheid verkrijgen om te handelen’, *zwijać żagle* [zeilen strijken/innemen] ‘ontsnappen, opgeven’, *rozwinąć wszystkie żagle/pracować pełną parą* [alle zeilen bijzetten] ‘alle krachten bundelen; zijn uiterste best doen om iets te bereiken’, *wyrzucić kogoś za burtę* [iem. overboord gooien] ‘iemand ontslaan’, *wylać morze łez* [een zee van tranen vergieten] ‘flink huilen’, *wybierać się jak sójka za morze* [als een Vlaamse gaai overzee gaan] ‘zich ergens lang op voorbereiden, maar dit uiteindelijk niet doen’.

Gezegden: *stopy wody pod kilem* [een voet water onder de kiel]¹⁴ ‘gebruikt om een zeeman een goede reis te wensen’, *na bakier*¹⁵ [averechts] ‘er gaat iets mis; in conflict zijn met iemand; niet goed zijn in iets; zijn pet staat scheef’, *wilk morski* [zeewolf] betekent ‘een ervaren zeeman; zeerot’, *szczur lądowy* [landrat] ‘niet-zeevarende, landrot’, *elegant z morskiej pianki* [een elegante man van het zeeschuim] betekent ironisch ‘overdreven elegante man; modepop; fat’, *witamy na pokładzie* [welkom aan boord] bijv. ‘welkom op het werk; in ons team/onze ploeg’, *pirat drogowy* [wegpiraat] ‘roekeloze weggebruiker’, *kapla w morzu* [een druppel in de zee] ‘een druppel in de oceaan’.

Andere lexemen met de metaforische betekenis: *załoga* [de bemanning] ‘de ploeg, het team’, *kapitan* [kapitein] ‘voorzitter’, *majtek pokładowy* [dekknecht] ‘iemand met de laagste rang’ het woord *majtek* is afkomstig van het Nederlands *maatje* (Zgółkowa 1999: 132), *wiosłować* [roeien] ‘snel eten m.b.v. een bestek; gitaar spelen; een soort van halteroefeningen waarbij u uw armen beweegt alsof u een boot roeit’, *zarzucać kotwicę/zakotwiczać* [verankeren] ‘ergens voor langere tijd blijven; een deel van iets (bv. traditie) worden’.

Al met al bestaan er in het Pools slechts een paar metaforen met de volgende scheepsonderdelen/scheepsuitrusting: ‘kiel’, ‘roer’, ‘zeil’, ‘boord’, ‘dek’, en

¹³ Met betrekking tot de dood van een zeelid, zie https://wsjp.pl/index.php?id_hasla=91980&ind=0&w_szukaj=odej%C5%9B%C4%87.

¹⁴ Een voet is hier een lengtemaat.

¹⁵ Er kan geen letterlijke vertaling voorgesteld worden omdat het woord *bakier* in het Pools alleen in de vaste woordverbinding *na bakier* voorkomt. Deze uitdrukking heeft verschillende figuurlijke betekenissen, zie <http://www.edusens.pl/edusensownik/skad-sie-wzial-bakier-i-co-wlasciwie-znaczył>.

‘anker’. Als we met het Nederlands vergelijken zien we uiteraard een groot contrast, met name een enorm verschil in het aantal maritieme metaforen (vergelijk bijv. de Nederlandse en Poolse uitdrukkingen met scheepsonderdelen met elkaar). Ik heb ook geprobeerd om equivalenten van de bovenstaande Nederlandse maritieme uitdrukkingen in het Pools op te zoeken, met speciale aandacht voor de equivalenten die ook uit de scheepvaart komen. De gevonden maritieme Poolse equivalenten zijn: *chwytac wiatr w żagle* – ‘de wind in de zeilen hebben/krijgen’, *rozłożyć wszystkie żagle* – ‘alle zeilen bijzetten’, *zwiąc żagle* – ‘de zeilen strijken’, *wyrzucić za burtę* – ‘overboord gooien’¹⁶, *trzymać ster w rękach* – ‘het roer in handen hebben’, *pójsć na dno* – ‘aan lagerwal raken’.

3.1. Vanuit het Nederlands ontleend?

Er is al onderzoek gedaan door Kowalska-Szubert (2013) naar Nederlandse ontleningen in het Pools. De conclusie hiervan was dat het Pools over een groot aantal Nederlandse ontleningen beschikt die onder andere uit de scheepvaart afkomstig zijn. Zo zijn veel Poolse woorden voor uitrustings-elementen van een schip ontleend aan het Nederlands: *achtersztag* – ‘achterstag’, *falrep* – ‘valreep’, *kabeltaw* – ‘kabeltouw’, *maszt* – ‘mast’, *waterbaksztag* – ‘waterbakstag’, enz. of delen van een schip: *kajuta* – ‘kajuit’, *rufa* – ‘roef’, *ster* – ‘stuur’, *szpigat* – ‘spuigat’, en veel andere (Kowalska-Szubert 220–221).¹⁷ Ook zijn er nog Poolse woorden als *matias* (maatjesharing) of *rolmops* die ook vanuit het Nederlands zijn ontleend, zij het via een andere taal. Mogelijk is het zo dat sommige metaforen uit de scheepvaart ook vanuit het Nederlands ontleend zijn: het is vanzelfsprekend dat sommige uitdrukkingen of termen alleen in het Nederlands bestaan, maar misschien zijn er enkele in het Pools die toch aan het Nederlands ontleend zouden kunnen zijn. Daarom is er hier enige behoefte om enkele vaste verbindingen te analyseren en met andere talen te vergelijken om te kunnen bepalen of sommige scheepvaartuitdrukkingen feitelijk vanuit het Nederlands ontleend zijn.

‘Iets overboord gooien’ – in het Pools betekent *wyrzucić kogoś za burtę* [iemand overboord gooien] ‘iemand ontslaan’, dus niet precies hetzelfde als de Nederlandse uitdrukking ‘iets overboord gooien’. Het Poolse woord *burta* is ontleend aan het Nederlandse woord ‘boord’ (Kowalska-Szubert 172), dus deze uitdrukking kan uiteraard ook ontleend zijn. De daarnet besproken Poolse uitdrukking *chwytac wiatr w żagle* [de wind in de zeilen vangen] is bijna een letterlijke vertaling van de Nederlandse uitdrukking ‘de wind in de zeilen hebben’/‘krijgen’. Aan de hand van het woord *bakier* kunnen we veronderstellen dat de Poolse maritieme uitdrukking *na bakier* vanuit het Duits (*back kehren*)

¹⁶ Maar wel met een andere betekenis.

¹⁷ Voor meer Nederlandse ontleningen in het Pools zie Kowalska-Szubert 2013.

(Zgółkowa 1994: 179) of Frans (*à bas coeur*) is ontleend.¹⁸ De Poolse taalbronnen zijn echter dubbelzinnig. Kowalska-Szubert (157) constateert dat het woord *bakier* afgeleid is van de Nederlandse uitdrukking ‘bak keren’. Het woord *bakier* heeft zijn weg naar de Poolse taal gevonden als een onderdeel van de fraseologische verbinding *na bakier* (Zgółkowa 1994: 179). Het is waarschijnlijk ontleend aan de Nederlandse nautische terminologie en bestaat alleen in de vorm van een uitdrukking (niet als een gewoon woord). “Bak keren!” riepen de Nederlandsprekende matrozen wanneer ze het schip bevolen linksaf te slaan. In navolging van hen riepen de Polen: *na bakier!* Oorspronkelijk betekende dit dat het schip linksaf moest slaan, maar vandaag heeft *na bakier* drie verschillende betekenissen.¹⁹ Concluderend kan er gesteld worden dat deze situatie vergelijkbaar is met de Poolse scheepvaartsterminologie ontleend aan het Nederlands: de Poolse zeelieden gebruikten de woorden ‘zoals ze die hadden gehoord’ voor bepaalde scheepsonderdelen (*maszt, ster, kil, enz.*), maar de nautische metaforen zijn ongetwijfeld in zeer mindere mate ontleend.

De uitdrukking ‘zijn schepen achter zich verbranden’ gaat terug op vele historische gebeurtenissen²⁰ en komt in veel talen voor. Bij F.A. Stoett (1981) vinden we de volgende voorbeelden in het Frans: *brûler ses vaisseaux*, in het Duits *die Schiffe hinter sich verbrennen* en in Engels *to burn one’s boats* (279). In het Pools komen echter bruggen voor in plaats van schepen, *palić za sobą mosty* [lett. de bruggen achter zich verbranden]. Het Engels kent ook deze versie: *to burn one’s bridges*. In de Romaanse talen (respectievelijk Frans, Italiaans en Spaans) wordt ook gezegd: *couper les ponts, tagliare i ponti, cortar puentes* wat in het Nederlands letterlijk ‘het knippen van bruggen’ betekent. Volgens het *Van Dale Groot woordenboek* (2015) bestaat er ook een soortgelijke versie in het Nederlands, ‘de brug is opgehaald’, die precies dezelfde betekenis heeft, maar het Pools kent geen versie met schepen. De Poolse uitdrukking is blijkbaar afkomstig uit het domein van het leger (Kurkowska & Skorupka 161) en niet uit de scheepvaart. Aan de hand van dit voorbeeld zien we dat de Nederlandse uitdrukking niet is overgenomen door het Pools; het Pools grijpt hier naar de militaire metaforiek. Dat is niet het enige geval: de Nederlandse uitdrukking ‘overstag gaan’ (komt uit de scheepvaart) heeft een Pools equivalent *zmienić front* (ook afkomstig uit de sfeer van het leger). Vermoedelijk is het Pools nog rijker aan de metaforen uit dit domein: een interessant onderwerp voor een toekomstig onderzoek.

¹⁸ Zie https://nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/ojczysty-dodaj-do-ulubionych/ciekawostki-jezykowe/NA_BAKIER,cltt,N.

¹⁹ 1) ‘zijn pet staat scheef’; 2) ‘er gaat iets mis’; 3) ‘niet goed zijn in iets/in conflict zijn met iemand’; zie Zgółkowa 1994: 179.

²⁰ Zie bijv. bij Stoett: https://www.dbnl.org/tekst/stoe002nede01_01/stoe002nede01_01_2067.php.

De conclusie is dat de Poolse taal zeker niet zo rijk is aan nautische metaforen als de Nederlandse. Hoewel het Pools een groot aantal vaktermen uit de scheepvaart aan het Nederlands ontleend heeft, lijken er geen (of bijna geen) ontleende fraseologismen vanuit het Nederlands in het Pools te worden gebruikt. Het Pools heeft vaak wel een betekenis-equivalent, maar dat is dan meestal afkomstig uit andere domeinen dan de scheepvaart. Voor de overige (Europese) talen moet hier ongetwijfeld nog onderzoek naar gedaan worden.

4. Conclusie

Uit het onderzoek blijkt dat er inderdaad talrijke maritieme uitdrukkingen in het Nederlands bestaan en dat de sfeer van de scheepvaart een enorme invloed heeft (gehad) op de Nederlandse taal, en dus ook op de Nederlandse metaforen. In tegenstelling tot het Nederlands beschikt de Poolse taal over een klein aantal voorbeelden uit dit domein. Aan de hand van de gelijkenissen tussen vaste verbindingen in het Nederlands en in andere talen kan men gemakkelijk zien dat ze niet per se inheems hoeven te zijn. Omdat Nederland echter als een wereldmacht op zee gold, kunnen we vermoeden dat deze vaststelling niet van toepassing is op vaste verbindingen verbonden met de scheepvaart. Daarmee wordt hier bedoeld dat dit soort uitdrukkingen typisch Nederlands is, nauw verbonden met de Nederlandse taal, cultuur en maritieme geschiedenis. Er bestaan in het Pools dan ook geen of bijna geen ontleende fraseologismen vanuit het Nederlands, in tegenstelling tot de scheepvaartstermen die door talrijke Nederlandse ontleeningen in het Pools worden vertegenwoordigd.

Bibliografie

- Beelen, Hans, et al. *Seeman. Maritiem woordenboek van Wigardus à Winschooten*. Walburg Pers, 2011.
- Berns, Jan. *We zien wel waar het schip strandt. Zee- en scheepvaartstermen in het dagelijks taalgebruik*. BZZTôH, 1991.
- Boon, Ton den, en Ruud Hendrickx. *Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Van Dale Uitgevers, 2015.
- Groot, Hans de. *Van Dale Groot Uitdrukkingenwoordenboek: Verklaring en herkomst van moderne uitdrukkingen*. Van Dale Lexicografie, 2006.
- Huizinga, Albertus, en Agave Kruijssen. *Huizinga's spreekwoorden en gezegden: herkomst, verklaring en vergelijking met Frans, Duits, Engels*. Tirion, 1994/1997.
- Jutte, Jos. *Spreekwoorden en zegswijzen ontleend aan het zeezezen, de scheepvaart en de vischvangst*. Rotterdam, 1914, <https://www.delpher.nl/nl/boeken/view?coll=boeken&identificer=MMUBL07:000004440:00063>. Geraadpleegd 7 september 2021.
- Kowalska-Szubert, Agata. *Polder, lakmus en kordzik. Nederlandse lexicale ontleeningen in het hedendaagse Pools*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2013.

- Kurkowska, Halina, en Stanisław Skorupka. *Stylistyka polska. Zarys*. PWN, 1959/2003.
- Lakoff, George, en Mark Johnson. *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press, 2003.
- Lennep, Jacob van. *Zeemans-woordenboek*. Gebroeders Binger, 1856.
- Meertens, Pieter Jacobus. *De betekenis van de Nederlandse familienamen*. N.V. Uitgevers, 1941.
- Rentenaar, Rob. *Groeten van Elders. Plaatsnamen en familienamen als spiegel van onze cultuur*. Strengholt, 1990.
- Sijs, Noline van der. *Klein uitleenwoordenboek*. Sdu, 2006.
- Sprenger, Jacobus Petrus van Eyk. *Handleiding tot de kennis van onze vaderlandsche spreekwoorden en spreekwoordelijke zegswijzen, bijzonder aan de scheepvaart en het scheepsleven, het dierenrijk en het landleven ontleend*. J. van Baalen & Zonen, 1844.
- Stoett, Frederik August. *Nederlandse spreekwoorden en gezegden verklaard en vergeleken met die in het Frans, Duits en Engels*. 10e ed. Thieme, 1981.
- Toorn-Schutte, Jenny van der. *Beeldtaal*. Boom, 2013.
- Verstraten, Linda. *Vaste verbindingen. Een lexicologische studie vanuit cognitief-semantisch perspectief naar fraseologismen in het Nederlands*. LED, 1992.
- Zgółkowa, Halina. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, vol. 1–50. Wydawnictwo Kurpisz, 1994–2005.

Internetbronnen

- Buist, Girbe. “Gezegdes en uitdrukkingen uit de scheepvaart”. *Historiek, online geschiedenismagazine*, <https://historiek.net/gezegdes-en-uitdrukkingen-uit-de-scheepvaart/58445/>. Geraadpleegd 5 juni 2020.
- z.a. “Het spookschip ‘De Vliegende Hollander’”. *Het scheepvaart nationaal maritieme museum*, 2020, <https://www.hetscheepvaartmuseum.nl/collectie/artikelen/599/de-vliegende-hollander>. Geraadpleegd 17 februari 2021.
- z.a. “Na bakier”. *Narodowe Centrum Kultury*, https://nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/ojczysty-dodaj-do-ulubionych/ciekawostki-jezykowe/NA_BAKIER,cltt,N. Geraadpleegd 17 februari 2021.
- Żmigrodzki, Piotr, et al. *Wielki Słownik Języka Polskiego*, www.wsjp.pl. Geraadpleegd 17 februari 2021.